

Egy prágai megemlékezés

Az alábbi írás 1968 június 13-án jelent meg a prágai « Literární Listy » c. hetilapban (a Csehszlovák Írók Egyesületének hivatalos lapjában), Oswald Machatka tollából, Nagy Imre elítéltetésének tizedik évfordulója alkalmával.

« A jogszerű bizonyítás megerősíti, hogy Nagy Imre és társai, revizionista és burzsoá-nacionalista felfogásuk következményeképpen az imperialista burzsoázia legreakciósabb erőinek szövetségeseivé váltak, elárulták a munkáshatalmat, a nép demokratikus rendjét, a magyar nemzetet, szocialista hazájukat. » (Idézet a bírósági ítélet indoklásából, Nagy Imre büntérnyalásának befejeztével.)

A tárgyalásról szóló jelentés és az ítélet 1958. június 17-én került nyilvánosságra. Nagy Imrével együtt három társát is kivégezték; 1956 októberében mindnyájan a Magyar Szocialista Munkáspárt előkészítő bizottságának tagjai voltak. Sok más vádlottat hosszú börtönbüntetésre ítélték. Nagy Imre közvetlen munkatársa, Losonczy Géza, a börtönben pusztult el.

Ez volt az 1956-os őszi események zárófejezete, Nagy Imre — a neves magyar államférfi és tudós — pályafutásának vége. Nagy Imre ezt vágta a sztálinisták szemébe: « Megfeledkeztetek az emberről, társadalmi viszonylatairól, erkölcsi és etikai problémáiról! » Ez a szemrehányás előhangja volt a ma napirendre kerülő kérdésfeltevéseknek.

Fejtő Ferenc, a magyar származású francia közíró, azt írja, hogy Nagy Imre jellemében az erkölcsi pátoasz, méltóság és becsület elméleti naivitással és az energia hiányával párosult. Úgy hírlík, hogy Nagy Imre úgyszólván kivégeztetésének percéig írt a börtönben. A bíróság előtt mindvégig tagadta az ellene emelt vádakat. Ellentétben a korábbi boszorkányperek úgyszólván véletlen áldozataival, ő a sztálinizmus ízig-vérig meggyőződött ellenfeleként halt meg.

Paraszt családból származott; az első világháborúban oroszországi hadifogolyként került kapcsolatba a kommunizmussal; vörös katona is volt. Hosszú éveket töltött a Szovjetunióban, mint politikai száműzött. Már a 30-as évek elején a parasztság helyzete iránti érdeklődése, valamint a mezőgazdasági kérdésekben való jártassága, ellentétbe hozta őt a Magyar Kommunista Párt akkori — erősen szektárius — vezetőivel. Nagy Imre nem fogadta el azt a nézetet, hogy a parasztság a forradalom lappangó ellensége, sem azt, hogy a forradalmiság legfőbb ellenfele Magyarországon a szociáldemokrácia. 1938-ban nyíltan Csehszlovákia védelmére kelt a német és magyar irredentizmussal szemben.

Nagy Imre szembeszegülése Rákosi 1948-as mezőgazdasági kollektivizálási tervével volt a két ember első komolyabb összetűzése. A Rákosival folytatott eredménytelen viták nyomán Nagy Imre kijelentette, hogy a magyar parasztság sorsának illetén eldöntése a szocializmus tévútja. Az 1953-as események neki adtak igazat. Több évi kegyvesztettség és politikai mellőzés után miniszterelnök lett és egy gazdasági tervet kezdeményezett, amely hivatva lett volna kivezetni az országot a gazdasági válságból. Nagy Imre szembefordult a közgazdasági önállóság autarkias kísérleteivel és a nehézipar erőszakos fejlesztésével. A hangsúlyt a könnyűiparra kívánta helyezni, s legfőképpen a súlyosan elhanyagolt mezőgazdaságra. Politikai téren vissza akarta adni az országgyűlésnek igazi hivatását, s a kormányt olyan intézménnyé akarta átalakítani, amely kellő hatalommal bír az állam ügyeinek intézésére. Az intelligencia és a parasztság társadalmi reha-

bilitálását hirdette és az igazságtalanságok áldozatainak jogorvoslását kezdeményezte.

Terveit azonban nem tudta véghezvinni. A kompromisszumos megoldás, amely Rákosit és cimboráit a Párt és a közgazdaság vezető állásaiban hagyta meg, lehetetlenné tette erőfeszítéseit. 1955-ben Nagy Imre lemondásra kényszerült a kormányelnökségről, egyetemi tanszékét elveszítette és kizárták a Pártból mint « revizionistát ». Újfent kényszerű visszavonultságban kellett élnie, s ezalatt dolgozta ki elgondolásait a szocializmusról. Egyre-másra küldte a javaslatokat a Párt központi bizottságának, abban a naív hitben, hogy igazolni tudja nézeteit és el tudja hárítani magáról a revizionizmus vádját. Eme tanulmányai a szocializmusról utóbb számos nyugateurópai országban könyvalakban is megjelentek.

Nagy Imre bírálata a totalitárius parancsuralomról és humanista felfogása a szocializmusról bebizonyította, hogy nyílt és őszinte szószólója a szocializmus demokratikus és nemzeti alapelveinek. Abból a felismerésből indult ki, hogy a totalitárianizmus, idegen példaképek szolgai majmolása és a képmutató talpnyalás egymástól elválaszthatatlanok; azt írta, hogy a szovjet tapasztalat utánczása megfosztja a népi demokráciát mind népi, mind demokratikus jellegétől. A demokrácia helyreállítását a nemzeti tulajdonságok tiszteletben tartásával és a szocializmushoz vezető különböző útvonalak elvével kapcsolta össze. Azt tartotta, hogy a szuverénítés és a nemzeti függetlenség nélkülözhetetlen feltételei a nemzeti tulajdonságok szabad játékanak. Rákosi hűbéresi viszonya a Szovjetunióhoz, valamint a szocialista államok közötti egyenlőtlen viszonylatok arra a meggyőződésre vezették, hogy a függetlenség záloga a katonai erőcsoportoktól való tartózkodás, lényegileg a semlegesség. De azt is világosan látta, hogy ez nem azonnal megoldható feladat, s nagy mértékben függ a szocialista országok helyzetétől és a nemzetközi fejleményektől. Nagy Imre véleménye szerint azonban Magyarországnak passzív szerepet kell játszania a katonai erőcsoportok viszonylatában és nemzetközi tevékenysége során fokozatosan elő kell készítenie a semleges állammá való átalakulást.

Ezek a nézetek magyarázzák Nagy Imre érzelmeit Jugoszlávia irányában: Tito országát mintaszerűnek tekintette ebből a szempontból. Ő volt az első államférfi a szocialista világrendben, aki azt írta, hogy a jugoszláv kommunisták politikai és elméleti elveit nem a marxizmustól való elhajlásnak kell tekinteni, sem valamifajta burzsoá ideológiának, sem « imperialista ügynökök » áskálódásainak, hanem a marxizmus alkotó alkalmazásának a jugoszláv viszonyok közepette. Ámde Nagy Imre nem mindenben kívánta utánozni Jugoszláviát. Írásaiban hűvösen kezeli a munkásság gyári önkormányzatát, a decentralizációt és más hasonló jugoszláv különlegességeket. Annyi világos, hogy nem lelkesedett a jugoszláv politikai rendszerért. Többpártrendszer létesítését Magyarországon föl se vetette, ámbár az elvet helyeselte más országok esetében. A demokrácia biztosítékát főképpen a Párt belső demokratizálódásában látta, valamint a polgárság, a nép köztevékenységében. Már 1955-ben azt az elgondolását nyilvánította ki (mennyire időszerű ez ma a mi számunkra!), hogy a Párt vezető szerepe nem lehet automatikus, ezt a szerepet állandóan felül kell vizsgálni a Párt valódi társadalmi befolyásának tükrében, nem pedig aszerint, mi a kívánatos. Ugyanakkor hangoztatta, hogy « a tömegek bírálata » alkalmas arra, hogy « elsöpörje a hatalmaskodókat ».

Az 1956-os októberi események kezdetén — október 23-24 éjszakáján — Nagy Imre ismét miniszterelnök lett. Párttagságát is visszanyerte. Néhány napig vezette a kormányt, de az események átcsaptak a feje fölött. Olyan fordulatok következtek be, amelyekre sose számított, — mint például az új politikai pártok és a munkástanácsok. A Magyar Dolgozók Pártja (azaz a kommunista párt) megszűnt létezni. Nagy Imrére kívülről is, belülről is roppant nyomás nehezedett. Van, aki azt tartja, hogy cselekvésre alkalmatlan ember volt, akit az események löktek ide-oda. De van rá bizonyíték, hogy alig pár nappal kormányra jutása után az kötötte meg a kezét, hogy a politikai rendőrség állandó felügyelete alatt állott.

Az én véleményem szerint Nagy Imre nem volt falevél, amit ide-oda fúj a szél. Céltudatos erőfeszítéseket tett,

hogy Magyarország számára biztosítsa a semlegességet; joggal hihette, hogy erre elérkezett az alkalmas pillanat, hiszen a semlegesség követelését, és a varsói szerződésből való kiválást az egész nemzet egyhangúan helyeselte, s e kérdések nyilvánosan fel voltak vetve. Az október végén újjáalakult Szociáldemokrata Párt vezetői szintén egyetértettek vele ebben.

Úgy látszik azonban, hogy a vezetőség — Nagy Imrét is beleértve — kevésbé tudta felmérni a nemzetközi erőviszonyokat. A helyzet igen kedvezőtlen volt az ő szempontjukból — elég, ha a szuezi válságot idézzük. Vannak, akik felhívják a figyelmet Nagy Imre egyik jellemvonására: naív módon ragaszkodott illúzióihoz és elméleti elképzeléseihez, szemben a tényekkel. Az amerikai történész, P. Zinner *Forradalom Magyarországon* c. könyvében azt írja, hogy Nagy Imre görcsösen ragaszkodott annak az elhatározásának helyességéhez, hogy ki kell válni a varsói egyezményből, s meggyőződéssel hangoztatta, hogy a Szovjetunió mennyire fogja értékelni a « semleges, de őszintén baráti Magyarországot »... Nagy Imre kétségbeesett felhívása a nagyhatalmakhoz, hogy garantálják Magyarország semlegességét, amikor már a szovjet tankok az ország határán dübörögtek, vészkiáltás volt, ami ismét bizonyítja, mily kevés érzéke volt Nagy Imrének a nemzetközi helyzet való tényei iránt.

Az országos zűrzavar, valamint szervezetlen fegyveres csoportok ténykedései ürügyet nyújtottak a szovjet katonai beavatkozásra, a « szocializmus védelmében ». Nagy Imre ingadozó belpolitikáját Tito is bírálta híres Pula-i beszédében, 1956 november 11-én. Tito ebben azt mondta, hogy Nagy Imre kormánya mit sem tett a közrend helyreállítása érdekében, ehelyett mindössze a varsói egyezményből való kiválását jelentette be, « mintha az lett volna a legfontosabb dolog; mintha a varsói egyezményből való 'kiválásnak' egyáltalán lett volna valami értelme ». Tito tisztában volt vele, hogy Nagy Imre kormányának nem lett volna szabad semmilyen ürügyet adnia a beavatkozásra; elsőrendű feladata lett volna a helyzet megszilárdítása az országon belül, s amennyiben tényleg egy újfajta szocializmust kívánt létrehozni, azon

pozitív fejleményekre kellett volna építenie, melyeket az októberi események spontán kínáltak. A jugoszláv vezetők elsősorban a munkástanácsokra gondoltak, s úgy vélték, ezek lehetnek volna alapjai egy újfajta demokratikus szocializmusnak. Kardelj Edvárd sommásan foglalta össze a szovjet beavatkozás — és Nagy Imre baklövéseinek jelentőségét, mikor azt mondta, hogy a Szovjetunió vajmi kevesett törődött a szocializmust fenyegető veszéllyel, de annál többet a nagyhatalmi egyensúllyal, a nemzetközi helyzet adottságai alapján.

Romániába való elhurcoltatásának első pillanatától kezdve (a hírek szerint a szovjet katonai rendőrség vitte oda, miután barátaival elhagyta a budapesti jugoszláv nagykövetséget), egészen tárgyalásának idejéig, a Nagy Imrére zúdított vádak tulajdonképpen Jugoszlávia ellen irányultak. Nagy Imre ellen a fő vád az volt, hogy a « nemzeti kommunizmus » ideológusa; a « nemzeti kommunizmus » viszont árulásnak számított, a szocializmus táborának szétzúzására irányuló eszköznek. Magán a tárgyaláson is a « nemzeti kommunizmus » vádja játszotta a főszerepet. A tárgyalásról szóló jelentés ugyancsak élénken emlékeztet ama bírósági jegyzőkönyvekre, melyek nálunk, Csehszlovákiában váltak hirhedtté. De ezekkel ellentétben, a Nagy Imre tárgyalásáról szóló jelentés névtelenségével tűnik ki. Nem említi azoknak a nevét, akik a tárgyalást lefolytatták, nem derül ki a tárgyalás helye és ideje, sem az ítélet végrehajtásának időponja. Csak annyit mond, hogy Nagy Imre vezető szerepet játszott egy ellenforradalmi felkelés előkészítésében. Azzal vádolták, hogy mind otthon, mind külföldön a legreakciósbabb elemekkel szövetkezett. Az ítélet stílusa az 1949-es Kominform-határozatra emlékeztet ('Tito és a jugoszláv kémek és gyilkosok bandájának ügyében'). Tények helyett politikai közhelyeket és gyalázkodásokat hallunk, mint pl. hogy Nagy Imre és társai « a nemzeti kommunizmus kalóz-lobogója alatt hajóztak » és ehhez hasonlókat. A magyar jogrendszer egyes szakértői kiemelték a hagyományos 'stylus curialis' hiányát, és rámutattak a szovjet és magyar politikai rendőrség rosszul leplezett kezenyomára.

Nagy Imre halála a szocialista világ szégyene volt és a kommunizmus ellenségei ezt jócskán ki is használták. A szocialista országokban állítólag « örömmel üdvözölték », viszont a világ demokratikus közvéleménye heves elítéléssel fogadta a hírt. A jugoszláv kormány tiltakozott, kétségbe vonta a tárgyalás jogszerűségét, visszautasította a vádaskodást, miszerint Nagy Imre elárulta volna a szocializmust — s leszögezte, hogy kivégzése egy ideológiai ellenfél láb alól való eltétele volt.

A kivégzés mintegy jel volt egy újabb hadjáratra a jugoszláv « revizionizmus » ellen: bosszúhadjáratra, amiért nem sikerült Jugoszláviát visszahódítani a « szocialista tábornak ». A támadás igazi célja az volt, hogy intelemként szolgáljon más « revizionisták » számára és csírájában fojtsa el minden kísérletet a « nemzeti kommunizmusra ». Például a lengyel párt vezetősége — mely mindaddig némileg külön véleményen volt a magyar eseményekkel kapcsolatban s nem tekintette azokat egyszerűen ellenforradalminak, mint a többi pártok — most új hangokat hallatott: Gomulka kijelentette, hogy egyetért az ítélettel, s tagadta, miszerint tiltakozott volna Nagy Imre kivégzése ellen. 1958 június 23-án a belgrádi 'Politika' azt írta, hogy Nagy Imre sorsa szörnyű intelem mindazok számára, akik ellene vannak a sztálinizmus újjászületésének, s feltehetőleg fokozni fogja a feszültséget Jugoszlávia és a többi szocialista ország között. A « szocializmushoz vezető különböző utak » elvének gyökeres elvetése és a hisztérikus rikoitozás a « nemzeti kommunizmus » ellen mindennapos jelenségek voltak azokban az időkben.

Nagy Imre nézetei a szocializmusról megjelentek angolul és franciául, az utóbbi nyelven találó címmel: 'Kommunizmus, amely nem feledkezik meg az emberi lényről'. Nekünk is meg kell ismernünk ezeket a gondolatokat, melyek megannyi későbbi fejlődési jelenségnek lettek előfutárai, s manapság inkább érdeklődést, mint riadalmat keltenek.

(Schöpflin Gyula fordítása)